

BUYUK AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUV TIZIMI.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalar

Alimardonov Azizbek

Ne'matov Saidarvarxon

Annotatsiya: Amir Temur va zamondagi davlatchilik siyosati, boshqaruv tizimini ko'rib chiqmoqchi ekanmiz, davlat, davlatchilik mohiyatida muayyan bir makon va jamiyatda mavjud turli imkoniyatlarni shu yerlik xalq manfaati yo'lida yuzaga chiqaruvchi tashkilotchilik yotganini eslatib o'tish g'oyatda muhimdir.

Kalit so'z: Amir Temur, devon, devonbegi, sardi azam, vaziri sipoh, tijorat vaziri, ra'iyat, devoni mushrif, arzbegi, Shayx-ul islom

Bu siymo mard, tanti, halol va g'ayratli xalqimizni birlashtirishda, jipslashtirishda, imon-oqibatli bo'lishda, qudratli kelajagimizni qurishda bizga yangi-yangi kuch-quvvat va shijoat bag'ishlaydi.

Islom KARIMOV

Amir Temur davlat boshqaruvini amalga oshirsada, biroq o'sha davr davlatchilik an'alariga asosan davlatning rasmiy hukmdorlari Chingizxon xonadoniga mansub Suyurg'atmish (1370-1388-yillar) va uning o'g'li Mahmudxon (1388-1402-yillar) hisoblanar edi. Rasmiy hujjatlar shu xonlarning nomidan bitilib, tangalarda ham shu xonlarning nomi aks ettirilsa-da, aslida amir darajasida bo'lgan Amir Temur tomonidan davlat boshqaruvining barcha sohalari to'laligicha amalga oshirilgan. Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, viloyat va tumanlarda hokimiyat markaziy hukumat yoki ulus hukmdorlari tomonidan tayinlangan mansabdor (dorug'a)lar qo'lida bo'lgan. Markaziy hukumatni asosan uch bosh davlat muassasasi: Devoni oliy (oliy ijroiya organi), Devoni mol (moliya ishlari boshqarmasi) va Devoni tovochi (harbiy ishlar boshqarmasi) idora qilgan. Din va shariat bilan bog'liq bo'lgan masalalar, shuningdek, sud ishlari qozi va shayxulislom qo'lida bo'lgan.

Amir Temur saltanati davlat tuzilishining qonun-qoidalari jihatidan Musulmon Sharqida hukm surgan davlatlardan deyarli farq qilmasada, boshqaruv tizimlari Turkiston va Movarounnahr davlatchiligining asriy an'analari, fath etilgan mamlakatlarning madaniy ta'siri asosida bir qator yangi tartib-qoidalar bilan takomillashtirildi. Mamlakatning asosiy markaziy boshqaruvi dargoh va devon tomonidan boshqarilib, unda yetti nafar vazir faoliyat yuritgan, devonda to'rt vazir markaziy hokimiyat ishlarini amalga oshirsa, qolgan uch nafar vazirlar viloyatlar boshqaruvi nazorati bilan bog'liq vazifalarni amalga oshirganlar. Bular quyidagilardir:

Ulardan birinchisi-mamlakat va ra'iyat ishlari bo'yicha vazir viloyat va tumanlardan to'planadigan hosil, soliq-o'lponlar hamda mamlakatdagi obodonchilik ishlari bilan shug'ullangan. Ushbu vazirlik mamlakatdagi umumiy holatni boshqargan va nazorat qilgan.

Ikkinchisi- vaziri sipoh, ya'ni harbiy ishlar bo'yicha vazir askarlar maoshi, oziq-ovqat va qurol-yarog'lari ta'minoti bilan mashg'ul bo'lgan.

Uchinchisi-tijorat vaziri savdogarlarning mol-mulklaridan olinadigan zakot va boj, chorvachilikdan yig'iladigan daromad, egasiz qolgan mol-mulknini tasarruf etish, meros va merosxo'rlar bilan bog'liq masalalarni hal etish kabi ishlarni bajargan.

To'rtinchisi, saltanat ishlarini-yurituvchi vazir, ya'ni moliya ishlari vaziri davlat xazinasidan sarf etiladigan xarajatlar, umuman saltanat kirim-chiqimlarini boshqargan. Ana shu to'rt vazirdan tashqari, chegara viloyatlari va tobe' mamlakatlar ishlarini nazorat qilib turish uchun maxsus uch nafar vazir tayin etilgan, ular mazkur viloyat va mamlakatlardan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlarni nazorat qilish va ularga bog'liq moliyaviy masalalar bilan mashg'ul bo'lgan. O'z navbatida, ular saltanatning bosh nazorat hay'ati -«xolisa»ni tashkil etishgan.

Beshinchi, adliya vaziri bo'lib, bu vazir devoni kuzot (qozilar devoni)ga rahbarlik qilgan.

Oltinchi, devoni mushrif – mansabdorlar faoliyatini nazorat qilish ishlari.

Yettinchi, tashqi ishlar vaziri (devoni rasoil) – mamlakatlararo savdo va elchilik munosabatlarini boshqargan. Mazkur yetti vazir devonbegiga bo'ysungan va davlatning muhim moliyaviy ishlarini u bilan bamaslahat olib borishgan(80). Yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, Amir Temur va Temuriylar hukmronlik qilgan davrda saltanat devonxonasida Amir Dovud, Jaloliddin Feruzshoh, G'iyosiddin Shoh Malik, Alouddin Aliko Ko'kaldosh va Alisher Navoiydek dono va tadbirkor devonbegilar bu oliy mansabda faoliyat ko'rsatganlar, mamlakat obodonligi yo'lida ko'p xayrli ishlar qilganlar. Shu bilan birga devonxona huzurida arzbegi, sadri a'zam, shayxul islom va ahdos qozisi kabi lavozimlar joriy etilgan edi.

Arzbegi- fuqaro va sipohiylardan tushadigan arz va shikoyatlar hamda mamlakatdagi ahvol to'g'risida ma'lumot to'plash, bu borada oliy dargohga muntazam axborot yetkazib turish kabi vazifalarni bajargan.

Sadri a'zam, ya'ni bosh sadr mamlakatdagi barcha vaqflarni boshqargan. U masjid, madrasa, maqbara va xonaqohlar tasarrufidagi vaqf xo'jaliklarining ahvolini nazorat qilish, davlat va yer egalari tomonidan vaqf etilgan yer va mulklarni qayd etish, vaqfnomalar tuzib, ularni qonuniylashtirish bilan shug'ullangan.

Shayx-ul islom mamlakat aholisining turli ijtimoiy tabaqalari o'rtasida shariat ahkomlari va islom aqidalarining o'z vaqtida va to'g'ri bajarilishini nazorat qilgan. Adliya ishlari bo'yicha belgilangan qoziyul quzzot, ya'ni davlatning bosh qozisi «ahdos qozisi» nomi bilan yuritilib, u fuqaro ishlari bilan mashg'ul bo'lgan. Bulardan tashqari, saltanat mahkamalarida kirim-chiqimlarni va kundalik xarajatlarni qayd etuvchi maxsus kotib tayinlangan va qurol-yarog'lari ta'minoti bilan mashg'ul bo'lgan.

Mulkchilik va soliq ishlari vaziri – zakot va boj, soliqlar ishlarini boshqargan va nazorat qilgan.

Saltanat ishlarini yurituvchi vazir (saroy vaziri) – saltanat idoralarining kirim-chiqimlari, xazinadan qilinadigan sarf-xarajatlar, davlat moliyaviy tizimining nazoratchisi. Qaysi vazir soflik, to'g'rilik bilan vazirlik ishiga kirishib, davlatning moliya ishlarini diyonat, savob bilan, nafsi buzuqlik qilmay, omonatga xiyonat etmay bajarar ekan, unday vazirni eng oliy martabalarga yetkazsinlar. Qaysi vazir buzuqlik qilib, yomonlik yo'li bilan mamlakat ishlarini yurgizar ekan, ko'p o'tmay unday saltanatdan xayr-u barakat ko'tariladi.

Xulosa qilib aytsak, O'zbekistonda qadimdan rivojlanib kelayotgan davlatchilik tarixi Sohibqiron Amir Temur davrida yanada yuksaldi. Boshqaruv sohasida buyuk bunyodkorlik ishlari amalga oshirilib, nafaqat boshqaruv jihatdan balki siyosiy jihat, tashqi va ichki aloqalarda ham rivojlangan. Amir Temur davridagi boshqaruv sohasidagi islohotlar negisi keyingi asrlada ham xonliklar davrida ham qo'planilib ishlatilib kelgan.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Azamat Ziyo “ O'zbek davlatchiligi tarixi “ . -Toshkent: Sharq. -2000
2. Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov “ Vatan tarixi”. T.: 2010
3. Sagdullayev, Aminov, Mavlonov, Norqulov “ “O'zbekiston tarixi: davlat va jamiat taraqqiyoti “. T.: 2000
4. Eshov, Odilov “ O'zbekiston tarixi “. T.: 2014